

I

VAN DR. J. GRONEMAN,

Eere voorzitter en Oud voorzitter

DER

Archaeologische Vereeniging

TE

JOGJAKARTÀ.

G. C. T. VAN DORP & Co.
Semarang-Soerabaja.
1904.

1 559 910 8

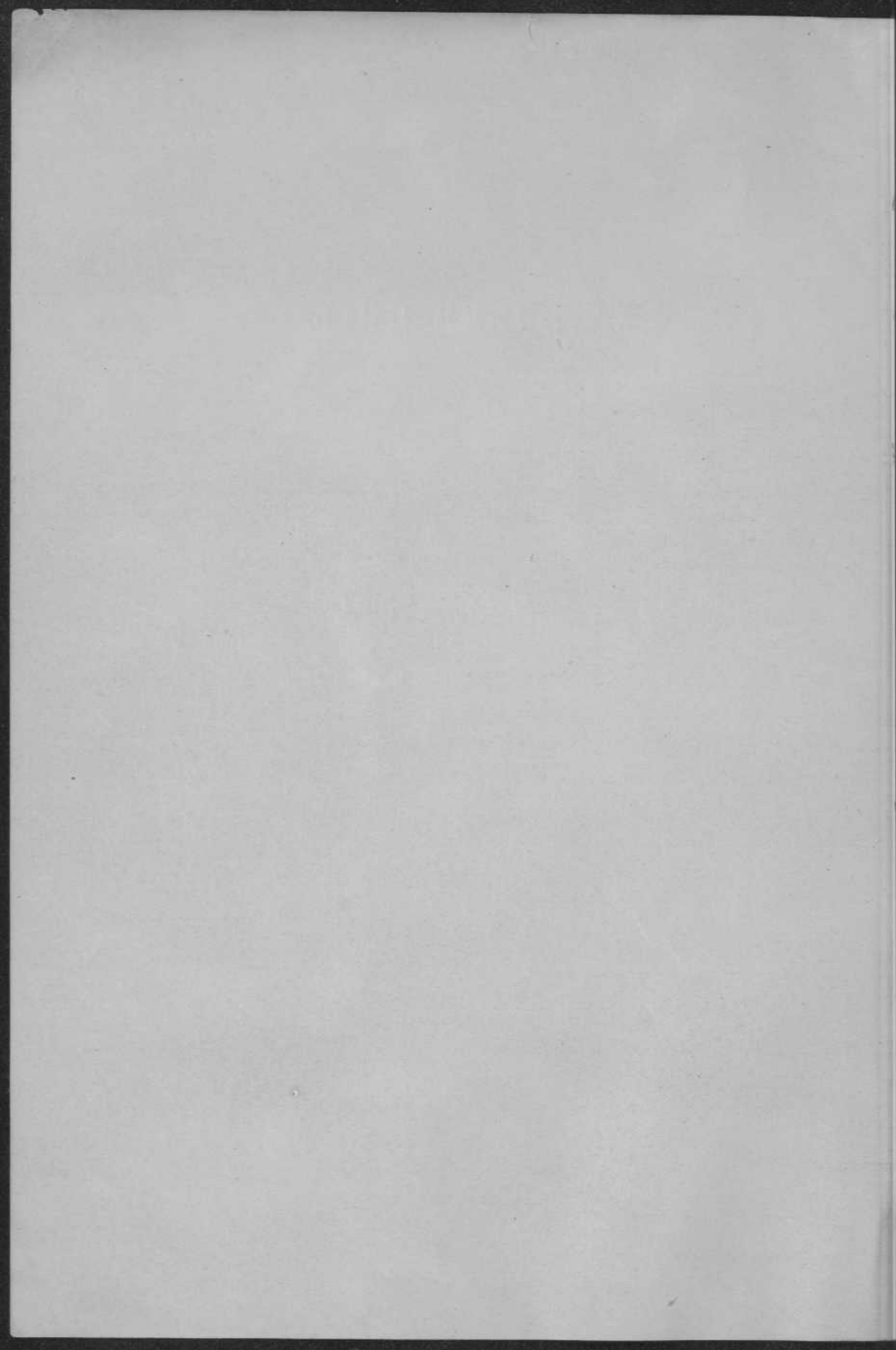
*Aan de Ryks-Academie
te
Leiden.
v. d. S.*

DEN LEZER HEIL.

Ik hoop dat de lezing van deze aantekeningen den onbevooroordeelten lezer overtuigen zal dat, met den rechtmatigen wensch om mijn goed recht als wetenschappelijk onderzoeker van onze javaansche Hindoe-oudheden tegenover niet-onbeoordeelde tegenstanders te handhaven, alleen de ernstige wil om de waarheid en de kennis der waarheid eerlijk te dienen, mij bewogen heeft deze bladen te schrijven en uit te geven.

JOGJAKARTA, 21 December 1903.

GRONEMAN.

DE ZESDE BOEDDHA VAN DEN BĀRĀBOEDOER.

Ik heb vroeger, in mijn kieschheidshalve niet in den handel gebracht verweerschrift: *„Een verdediging en een aanklacht”*, tegen de niet door argumenten gesteunde tegenbewering van anderen in, volgehouden, dat de zesde Boeddha op den bovenmuur van de Tjandi Bārāboedoer de moedrā (de houding der handen) dharmatjakra vertoonde, en dat dus de koning van Siam TSJOELA LONGKORN te recht had gezegd, dat dit beeld den Boeddha voorstelde: predikende de door den tjakra (Whisnoe's werpschijf of wiel, een zinnebeeld der Zon) vertegenwoordigde leer, dharma.

Dr. BRANDES had echter, zonder mij of mijn vroeger reeds in mijn Bārāboedoer-gids gegeven beschrijving te noemen, alle vroegere voorstellingen van dat beeld onjuist genoemd op grond van een door hem in de betrekkelijke bestuursvergadering van 't Bataviaasch-Genootschap overgelegd lichtbeeld van één van die Boeddha's (1). En daar toen, voor zoover ik weet, geen andere beschrijvingen van dien zesden Boeddha bestonden dan de mijne en de overeenkomstige van Dr. C. LEEMANS (in diens in 1873 op Regeeringslast uitgegeven werk: *„de Bōrōboedoer op het eiland Java”*, waarin die Boeddha niet is afgebeeld), begreep ik dat Dr. BRANDES vooral ook mijn beschrijving of voorstelling bedoeld en als onjuist veroordeeld had. (2)

De moedrā Dharmatjakra onderscheidt zich van alle andere, en in 't bijzonder van die van den vijfden Dhjāni-Boeddha, Amo-

(1) Zie „Een Verdediging en een Aanklacht”. 1901, bl. 30–34.

(2) Zie mijn: „Tjandi Bārāboedoer op Midden-Java”, 4de uitgaaf, van den uitgever van dit geschrift, 1902, bl. 68.

gasiddha (op de noordelijke benedenmuren van den bouwval), door dat de duim en de wijsvinger van de rechterhand, met de toppen opéén, een *kring* vormen, die dan den *tjakra* voorstelt. En nu is die kring bij de beelden van den *zesden* Boeddha op den Barāboedoer *geen zuivere kring*, omdat de beide vingers met de toppen opéén *niet vrij van de handpalm* gehouden zijn, maar tegen die handpalm zijn vastgelegd.

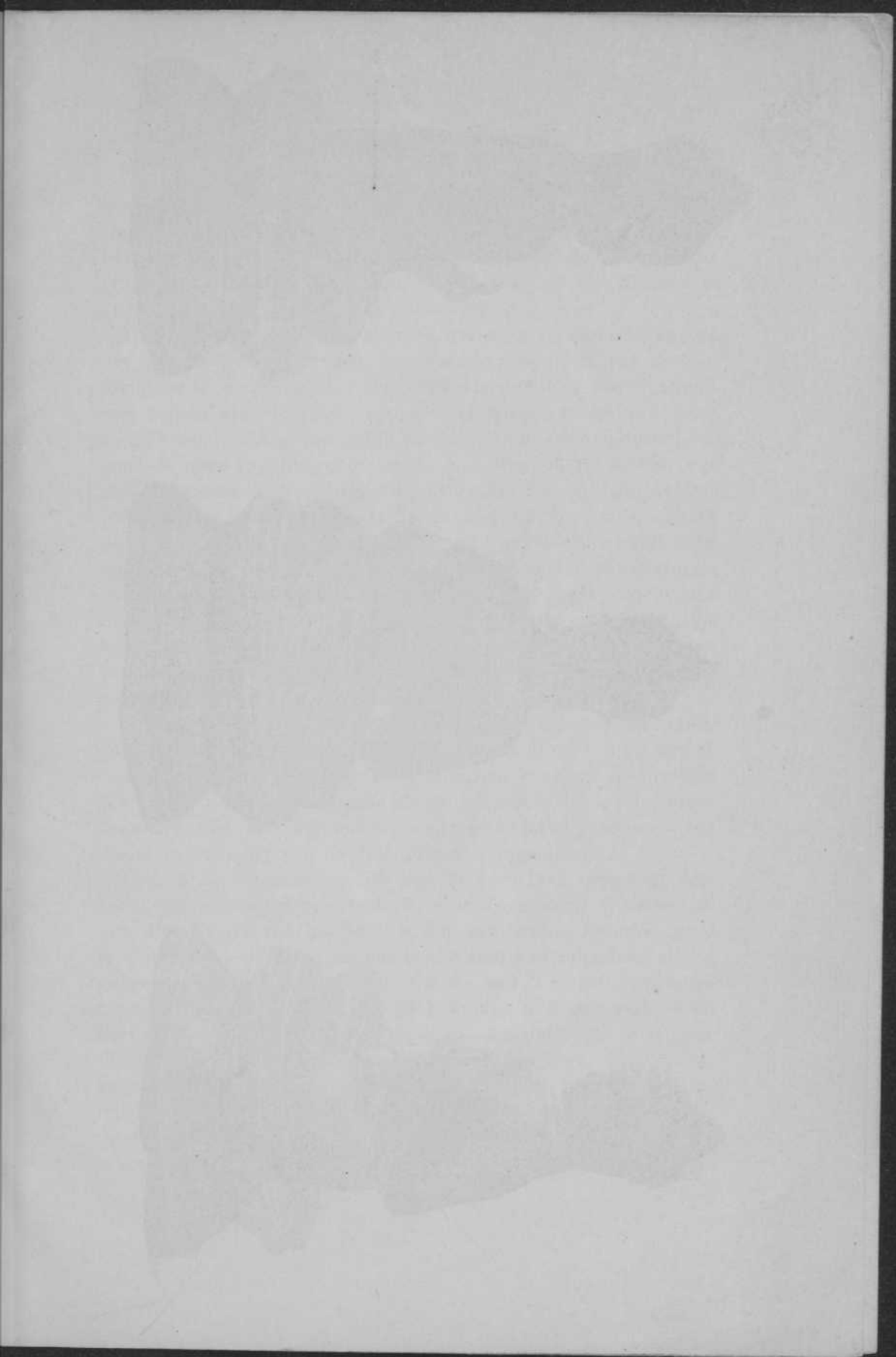
En dat alleen kan de (ongenoemde) reden zijn, waarom *mijn* voorstelling onjuist geoordeeld werd, want er valt niets anders daartegen in te brengen.

Maar ik heb tegen die bewering aangevoerd, dat de onvolkomenheid van dien kring 't noodzakelijk gevolg moet zijn geweest *van de broosheid van den steen* (andesiet), waaruit die beelden gehouwen zijn, en die de beeldhouwers *gedwongen* had, de kringvormig aaneengesloten vingers aan de handpalm vast te leggen, omdat die *zonder dien steun* reeds onder en door de bewerking zouden zijn afgebroken.

En tot staving van dit betoog heb ik mij beroepen, *vooreerst*, op enkele der beeldwerken van de veelhoekige terrassen, waarop die kring in half-verheven arbeid, uit den achtergrond gebeiteld en dus daarmede verbonden, van de handpalm meer of minder *vrij gehouden* is ⁽¹⁾; en *bovendien* op een bronzen Boeddha-beeldje, mij eenige jaren geleden door den toenmaligen controleur van *Moentilan*, VAN AALST, getoond, dat in dezelfde houding gegoten was, maar met den duim-en den wijsvingerkring *vrij van de handpalm afgevoerd*, wat in brons of ander giet-metaal mogelijk is en ook in marmer en hout mogelijk zou zijn, doch *niet* in broze andesiet.

Dat bronzen beeldje nu heb ik teruggevonden in 't bezit van

(1) Zie LEEMANS, plaat LXXXVI, 141; XCVII, 163; CXL, 28; CXCIX, 252; CCXIX, 320; CCXXI, 328; CCXLIV, 27; CCXLV, 29; CCCLII, 14; CCCLVIII, 5; CCCLX, 9, CCCLXII, 14; CCCLXIII, 17; CCCLXV, 21; CCCLVI, 1 en 2; CCCLVII, 3 en 4; CCCLVIII 5; CCCLX, 9; CCCLXII, 14; CCCLXIII, 17; CCCLXV, 21; CCCLXXIX, 53 [4 maal]; CCCLXXX, 55 [de prediking voor de dieren]; CCCLXXXI, 56; CCCLXXXII, 58; CCCLXXXIV, 62 en 63; CCCLXXXV, 65; CCCLXXXVIII, 71 en 72 [bis]; en CCCXCI, 9. Dit zijn allen predikende Boeddha's, en de handen zijn, even als bij andere moedra's, met eenige vrijheid bewerkt, maar ik heb alleen die beelden aangewezen, waarbij de bedoeling duidelijk genoeg herkenbaar is.

den heer J. K. SCHRÖDER, zoutpakhuismeester te *Moentilan*, die zoo vriendelijk is geweest mij, volgens mijn verzoek, een drietal lichtbeelden er van te doen toekomen, waarop de hand en de vingerkring duidelijk uitkomen, zooals men op de hiernevens gevoegde kopiën van die foto's kan zien.

Het beeldje zit met gekruiste onderbeenen op een lotuskussen, als alle Boeddha's van den Bārāboedoer, en heeft den rechter schouder en arm niet door 't monnikskleed of door een slip daarvan bedekt. Haartooi en ooren, met verlengde, maar niet doorboorde, lellen, zijn geheel gelijk aan die van de steenen Boeddha's; doch de *tiara* is iets grooter en hooger dan bij de meeste van deze. De *oerna* op 't voorhoofd ontbreekt, als bij vele beelden, ook van den Bārāboedoer. De linkerhand ligt in den schoot en de rechter is boven 't rechter onderbeen opgeheven met de palm naar voren. De duim van die hand vormt met den wijsvinger, doordat de toppen op elkander zijn geplaatst, recht vooruit een naar beide zijden geopenden kring; de drie overige vingers zijn, bijna rechtstandig aaneengesloten, naar boven gericht en 't bovenste lid van den langeren middelvinger is een weinig achter overgebogen, zooals dat bij indische volken mogelijk is.

't Beeldje is met de *padmāsana* ongeveer 10 cM. hoog en zonder dat lotuskussen 8 cM. 't Kussen is in alle richtingen 6 cM. breed.

't Beeldje werd met nog twee ongeveer even groote bronzen beeldjes — waarvan ik 't éene als een *Koewera* herkende, maar 't andere niet heb kunnen benoemen — 30 jaren geleden in een sawah in de buurt van de dèsa *Mèndoet* opgedolven.

Toen ik in Januari van dit jaar in den Haag vertoefde, verzocht de voormalige referendaris voor Kunsten en Wetenschappen, Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS, mij, een houten *Boeddha*-beeld te gaan zien — dat hij ergens in die stad had opgedaan en, bij gebrek aan plaats in zijn eigen woning, aan 't Kunstnijverheidsmuseum (aan den Boschkant) in bewaring had gegeven — en hem mijn meening over de beteekenis van dat beeld te zeggen. Ik heb toen aan die opdracht voldaan, en een korte beschrijving en verklaring van dat beeld opgesteld, die de heer DE STUERS, met één of meer foto's er van en eenige toelichtingen betreffende de afmetingen en den oorsprong van dat zeer fraaie en belangwekkende kunstgewrocht, in 't licht zou geven. Daaraan was

echter, zooals de heer DE STUERS mij uit Zwitserland schreef, dezen zomer nog niet voldaan, omdat het nog niet gelukt was goede lichtbeelden er van te verkrijgen.

't Beeld is levensgroot en op een lotuskussen gezeten, dat op een evenredig groot voetstuk ligt, en 't was daarom achter in den gang opgesteld, waar, in 't nevelige en veel bewolkte Holland, niet altijd genoeg licht binnendringt om goede *cliché's* te kunnen wekken.

Voor de nadere beschrijving verwijs ik naar mijn bovenbedoeld handschrift, waaraan ik 't volgende ontleen:

't Beeld is uit een fijne, licht bruine (of bruin verniste?) houtsoort gesneden en zeer uitvoerig en fraai bewerkt. Een slip van 't monnikskleed ligt over den rechter schouder en stempelt het dus tot een *mahājanistisch* gewrocht, vermoedelijk van japanschen oorsprong, welk vermoeden gesteund werd door de groote overeenkomst van dit beeld met een anderen, doch veel kleineren, houten *Boeddha*, dien freule M. VAN ANDRINGA DE KEMPENAER uit *Japan* had medegebracht en mij in de keurige verzameling *ethnografica*, die haar woning in de Groothertoginnelaan tooit, liet zien.

't Groote beeld zit weder met ondergeslagen beenen op zijn *padmāsana* en heeft de rechterhand, evenals de zesde Boeddha van den *Bārāboedoer*, boven 't rechterbeen opgeheven, en de linker in den schoot.

De palm van de eerste hand is naar voren gekeerd; die van de andere naar boven. *Beide* handen vormen, door de met de toppen op elkander geplaatste duimen en wijsvingers, een *geheel vrij van de handpalm*, bij de rechterhand naar voren, bij de linker naar boven, afgevoerden kring. 't Beeld heeft dus de *moe-drā Dharmatjakra*, maar met een *tweeden tjakra*, door de *linkerhand* gevormd.

De gelaatsuitdrukking is ernstig en kalm, de oogen zijn gesloten. In 't voorhoofd boven den neuswortel prijkt een bolvormige glazen *oerna*. Misschien heeft een ander glazen voorwerp een kleine holte gevuld, die in één der haarkrullen onder en vóór de *tiara* is uitgesneden.

Een dubbele lichtschijf dekt het achterhoofd en den rug en een rozet, op de kleinere voorste *prabha*, steunt het hoofd.

Dat dit heeld den *Boeddha* voorstelt, de leer (*dharmā*), door den *tjakra* verzinnelijkt, predikende, zal wel door niemand betwijfeld worden, die onbevooroordeeld nadenkt. De *moedrá dharma-tjakra* kan niet duidelijker uitgedrukt worden en haar beteekenis is begrijpelijk genoeg. Maar de *vastheid* van 't materiaal, een fijne deugdelijke houtsoort, veroorloofde den beeldhouwer de vingerkringen zuiver te vormen en volkomen vrij te houden van de handpalmen, wier steun zij niet behoefden; wat niet mogelijk geweest zou zijn, indien 't hout even broos en breekbaar ware als de poreuze andesiet-lava, waaruit de *Bārāboedoer*-beelden gebeteld zijn.

Mij dunkt dat deze feiten redenen genoeg geven, om in den *zesden Bārāboedoer-Boeddha*, ondanks de geringe wijziging in de *ligging* der vingers, denzelfden *predikenden Boeddha* te blijven zien; want de *houding* is volkomen aan die van 't bronzen beeldje van *Moentilan* en van het houten beeld van *Japan* gelijk, op die *ligging* van den kringvormenden duim en wijsvinger na, *die niet anders genomen KON worden, om de broosheid van den steen.*

En dit betoog moet dunkt mij nog zwaarder wegen, wanneer men bedenkt dat, vóordat de koning van *Siam* mij in 1896 zeide: „*this is Buddha preaching the tjakra, and this* (den duim en den wijsvinger tot een kring samenvoegende) *means the tjakra,*” nog niemand een verklaring van de beteekenis van dien *zesden-Boeddha* gevonden had (1).

(1) Zie mijn: „Een Boeddhisten-koning op den Bārāboedoer” in 't Tijdschrift v. Ind. L., T.-en Vkk. van 1896; „Tjandi Bārāboedoerop M. Java”, 4de uitgaaf, blz. 63, 66 en 68; en: „Een verdediging en een aanklacht”, blz. 30 en 31.

II.

DE TJANDI'S TE PARAMBANAN.

Er zijn op oudheidkundig gebied meer feiten, wier beoordeeling of verklaring, zooals die door *mij* gegeven of beproefd werd, niet algemeen gedeeld of gewaardeerd wordt; althans niet door den voorzitter van de voor een paar jaren benoemde *Oudheidkundige Kommissie voor Java en Madoera*, Dr. J. Brandes; wèl daarentegen door de archaeologen van de *Ecole française d'Extrême Orient* in fransk-Indo-China.

Waar nu *mijn* opvattingen, naar ik meen, door nieuwe gegevens of door de onderzoekingen van deze bevoegde geleerden bevestigd worden, daar acht ik 't mijn plicht, zoowel als mijn goed recht, daarvan in 't belang der Wetenschap te gewagen, omdat toch de Wetenschap alleen door *waarheid* gebaat en de *kennis* der waarheid door 't wikken en wegen van de waarde der verschillende meeningen gediend wordt.

Mijn, reeds bij den aanvang van de door *mij* ontworpen en tot uitvoering gebrachte ontgraving van de bouwvallen van *Parambanan* (in 1889) ontstane en voortdurend sterker geworden en verdedigde, overtuiging, dat de daarbij aan den dag gekomen en door mij beschreven beeldwerken ⁽¹⁾ van 't boeddhistisch karakter van die kunstwerken getuigen, heeft hoe langer hoe meer steun gewonnen in telkens nieuw ontdekte feiten, o. a. in de volkomen overeenkomst tusschen de door mij als *Boedhisatwa's* beschreven godenbeelden van *deze* tempels en de onloochenbare

⁽¹⁾ Zie mijn door 't Kon. Instituut v. d. T.-L.-en V.-kunde in 1893 uitgegeven plaatwerk: „Tjandi Parambanan na de ontgraving”, bl. 3, 4, en vv.; „Hindoe-bouwvallen in de Parambanan-vlakte”, Sêmarang, G. C. T. van Dorp & Co., 1900 en: Een Verdediging en een aanklacht van denzelfden uitgever, 1901, bl. 17.

goden-Boedhisatwa's van de boeddhistische kloosters te *Pelahan*. Ze hebben dezelfde houdingen en kleeding en tooi; dezelfde lotusstengels en -bloemen en andere kenmerken; dezelfde symbolen op de bloemen en enkelen, niet allen, hier even als daar dezelfde boeddhistische oerna op 't voorhoofd boven den neuswortel. Zoo zij te *Pelahan* geen niet-boeddhistische goden, maar werkelijk boeddhistische grootheden voorstellen, dan moet dat te *Parambanan* even zoo zijn: *Bodhisatwa's* of voorloopers van den *Boeddha*, of van de *Dhjáni-Boeddha's*; *awatára's* of openbaringen van den onstoffelijken *Adi-Boeddha*, altijd volgens de leer der *Mahájánisten*, die eenmaal in Midden-Java geleefd en de heerlijke graftempels gebouwd hebben, wier bouwvallen wij nu nog bewonderen en voor verder verval en geheelen ondergang moeten trachten te bewaren.

Wanneer wij daarbij op de vele *bodhi*-boomen en bidschellen letten, die op deze *Parambanan*-bouwvallen uitgebeiteld zijn, dan is 't nauwlijks meer goed denkbaar dat ook maar één bevoegd en onbevooroordeeld deskundige of geleerde aan den boeddhistischen oorsprong van deze bouwwerken zou kunnen twijfelen. En toch zijn die tempels door anderen, o. a. in de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, als *brahmanistisch* voorgesteld geworden!

Natuurlijk ook, omdat men daar geen enkel *Boeddha*-beeld gevonden heeft. Ten minste niet in de hoofdtempels, waar *Boeddha* door *Sjiwa*, *Brahmá* en *Wishnoe* vertegenwoordigd wordt, die ook in de pagoden van nu nog boeddhistische — en zelfs *hina-jánistische* — landen, zooals in *Seilon* en in *Achter-Indië* ⁽¹⁾, niet ontbreken. Doch 't is mogelijk dat *Boeddha*-beelden in de 157 kleine graftempeltjes getroond hebben, die alle op de fondamenten na vernield waren.

Voetstukken (zonder uitdieping en afvoergoot of tuit) voor zulke *Boeddha*-beelden, zijn er wel nog te zien o. a. op de fondamenten van een der zuidelijke tempeltjes, in vorm geheel gelijk aan de voetstukken der kleine tempeltjes van *tjandi Séwoe*. Daar stonden om den hoofdtempel 240 van die kleine tempeltjes en daarvan zijn de meeste nog in hun geheel bewaard gebleven, sommige met de voetstukken er binnen in. Andere van die voetstuk-

⁽¹⁾ Zie beneden onder VII, (I en II).

ken zijn er uit weggehaald om op de omliggende fabrieken als tuinsieraad te dienen. Maar *geen* van die 240 tempeltjes bevat meer 't *Boeddha*-beeld, dat dáár onbetwifelbaar zeker op die voetstukken gezeteld moet hebben, want enkele van dié beelden — ik meen nog geen tien, *alle zonder hoofd* — getuigen daarbuiten op 't omliggende puin nog van de vele, misschien van de 240, die dáár vóór meer dan tien eeuwen vereerd werden. Is 't dan niet begrijpelijk dat van ongeveer dezelfde beelden, die in de (niet meer dan) 157 dergelijke, maar grootendeels verdwenen, tempeltjes van *Parambanan* getroond kunnen hebben en onder 't bereik van dezelfde beeldstormers moeten gekomen zijn, *geen enkele meer teruggevonden is*? Toen we de kleine, tusschen *Parambanan* en *tjandi Séwoe* liggende, *tjandi Boebrah* ontgroeven, vonden we dáár wel nog eenige *Boeddha*-beelden, alle zonder hoofd, en dus vermoedelijk door dezelfde vandalen geschonden, voordat deze tempel instortte en door 't puin overdekt werd, dat wij als een ouden begroeiden heuvel moesten weg ruimen. Maar die heuvel had die beelden, en zelfs ook nog één *Boeddha*-kop, bedekt, die evenals de beelden en beeldwerken van de *hoofdtempels* van *Parambanan* onder hun eigen puin bewaard zijn gebleven.

En men vindt hier geen *dagob*'s of *tjaitja*'s. Misschien ook wel, wanneer, zoo als ik betoogd heb, de vele, anders onverklaarbare, bolvormige en met zuiltjes of kegels gekroonde steenen, of ook als de talrijke *dagob*-vormige bidschellen die *tjaitja* vertegenwoordigen (¹).

Op de *Bārāboedoer*-beeldwerken zijn *tjaitja* 's afgebeeld in klokvorm, in bolvorm, als elliptische bollen, als langhalzige vazen of flesschen en als (op de doorsnede) afgerond vierkante en ojievormige steenklompen, en zelfs als omgekeerde wijdbuikige potten; maar altijd met een kegel of een zuil of een zonnescherm of een aantal boven elkander geplaatste zonneschermen of schijven gekroond. Zuilvormige of cilindrische vindt men nog te *tjandi Séwoe*, *tjandi Loemboeng*, te *Mendoet* en elders. De bolvormige steenen van *Parambanan* onderscheiden zich van die andere vormen doordat hun buitenwanden van boven naar beneden gegleufd zijn.

Maar ook zonder deze ornamenten kan ik niet anders dan uit

(¹) Zie „Hindoebouwvallen in de Parambanan-vlakte,” bl. 32 en 33.

volle overtuiging mijn meening handhaven, dat de *Parambanan*-tempels boeddhistische mausolea geweest zijn, als *alle* andere bouwvallen in dezelfde vlakte en in hun naaste omgeving en 't betreuren dat enkelen onder mijn geleerde (en niet-geleerde) *landgenooten* mijn overwegingen eenvoudig ontkennen.

Bij *vreemden* is dat anders. Immers de directeur en enkele leden en medewerkers van de *Ecole française d'Etrême Orient* achten 't niet beneden hun waardigheid met mij in briefwisseling te blijven en mijn arbeid en mijn geschriften in de hunne waardeërend te bespreken, ⁽¹⁾, terwijl *Nederlanders* mij en mijn werk verloochenden, ook al hadden zij zelf mij, jaren vroeger, als voorzitter der toen nog in vollen bloei verkeerende *Oudheidkundige Vereeniging* aan den arbeid gezien en dus *kunnen* getuigen dat en hoe de bouwvallen van *Parambanan* door *mij* aan den dag gebracht en voor de eerste maal wetenschappelijk beschreven zijn, en dat die overschoone en merkwaardige kunstwerken *zonder mij* vermoedelijk nog onder de oude puinhenvels verborgen zouden liggen, tenzij de later, ook ten gevolge van die uiterst vruchtbare ontgraving, benoemde *Oudheidkundige kommissie* zich er over ontfermd mocht hebben.

Wat die kommissie of juistert de daarmee belaste kapitein-ingenieur VAN ERP sedert twee jaren dáar verricht heeft, tot behoud van een deel van die bouwvallen en de daarin bewaarde beelden, was toch wel 't goede gevolg van wat *ik* over den *gevaarlijk bouwvalligen* toestand van die kapellen in mijn rekest van 10 April 1901 aan den Goeverneur-Generaal geschreven en in mijn verweerschrift: „*Een Verdediging en een aanklacht*” ⁽²⁾ herhaald had. Een herstellingsarbeid, dien de niet lang daarna zoo ernstig verongelijkte architect VAN DE KAMER reeds belangeloos op zich genomen, en waarvoor hij de noodige opnemingen volbracht en in teekening gebracht had.

⁽¹⁾ „Bulletin de l'Ecole française d'E. O.” I, No. 1, p. 72 en 73, en No. 2, p. 147.

⁽²⁾ Op bl. 17 en 18.

III.

DE NISSEN BINNEN IN DE TJANDI MENDOET.

M. FINOT deed meer dan mij nu en dan eenige vriendelijke regels schrift zenden en mijn werken in zijn *Bulletin* waardeerdend bespreken. Hij doet mij ook de uitgaven van de *Ecole française* toekomen en had de beleefdheid mij tijdig uit te noodigen tot deelneming aan 't eerste Orientalistische Kongres te *Hanoi* in December *a. p.* en mij tevens een bezoek aan de vele oudheden dáar te lande voor te stellen. Ik heb tot mijn grooten spijt daaraan niet kunnen voldoen, omdat ik toen reeds te ziek was en daarvoor later de zeereis naar Nederland heb moeten ondernemen. Ook de reiskosten zouden trouwens voor *mij*, die geen ambtenaar was en geen Regeeringsopdracht had, een bezwaar geweest zijn, al had ook een mijner stadgenooten mij daarvoor veel meer dan noodig zou zijn geweest belangeloos aangeboden. En die man was *geen* geleerde, maar hij kende mij en mijn strijd en waardeerde mijn streven.

Dankbaar erken ik ook dat de Regeering dat streven heeft weten te waardeeren en dat de Goeverneur-Generaal mijn arbeid (een arbeid *niet* op last of om ambtelijk of ander loon, maar alleen uit liefde voor de wetenschap) in zijn besluit van 28 Januari 1902, No. 29, in antwoord op mijn rekest van 15 Aug. 1901, dankend heeft willen erkennen.

Ook van anderen ondervond ik wat het *amicus certus in re incerta cernitur* te zeggen had, en met diep gevoelde erkentelijkheid gedenk ik nog hoeveel voldoening de ondubbelzinnige deelneming van bevoegde geleerden en andere mannen van beteekenis in Nederland mij gaf. En niet minder dankbaar ben ik den directeur en andere leden en medewerkers van de *Ecole française* in Indo-China, die openlijk getuigd hebben dat ze meer waarde hechten

aan mijn oudheidkundigen arbeid dan die enkele geleerde (en niet geleerde), ambtelijke (en niet-ambtelijke) landgenooten deden.

Men zal dus ook de voldoening begrijpen, die ik ondervond, toen ik in de *Bulletin's* en in andere uitgaven van die *Ecole* herhaaldelijk de *bevestiging* vond van vele *mijner* meeningen over de beteekenis van ettelijke beeldwerken en bouwkunstige ornementen aan onze javaansche Hindoe-bouwvallen, tegenover de *ontkenning*, of de afwijkende opvattingen van mijn tegenstanders, en nog te meer toen de heer FIXOT mij, op mijn schrijven daarover, antwoordde, dat ik in de nog niet voltooide en dus later uit te geven „*Inventaire descriptif des Monuments de Champa*” nog meer punten van vergelijking tusschen de javaansche en de achterindische bouwvallen zou vinden.

Hoe gewichtig zulke vergelijkingen, ook voor de oudheidkundige wetenschap, zijn, moge blijken uit enkele feiten, die ik nu al vast wensch te noemen, naar aanleiding van wat ik daarover in de tot nu toe verschenen *Bulletin's* der *Ecole* heb gevonden. En ik doe dit niet slechts om *mijn* streven op dit wetenschappelijk gebied te rechtvaardigen, maar meer nog omdat het ons aller *plicht* is, dus ook de mijne, om alles, wat op betwiste of of betwistbare punten licht kan geven en ons nader brengen tot de waarheid, ten bate der wetenschap recht te doen wedervaren.

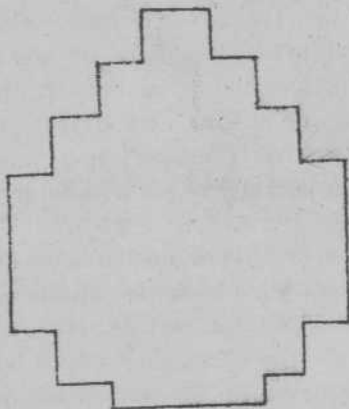
Er is echter nog een reden, die mij dringt dit te doen en o. m. te spreken over de beteekenis van de *nissen* in de binnenkamer van vele tempels en ook van de *tjandi Mendoet*. En die reden is, dat ik 't mijn recht acht tegen verder onrecht op 't gebied van den z. g. *restauratie-arbeid* aan onze heerlijke Hindoe-bouwvallen te protesteeren. Er is dus reeds onrecht geschied? Ja, als mijn betoog, dat die *tjandi* nooit een vensteropening of «lichtkoker» gehad heeft, en VAN DE KAMER's bouwkundige bewijsvoering dat die tempel geen «lichtkoker» kan gehad hebben, gegrond zijn. (1)

Want de *Oudheidkundige kommissie*, of juister: haar ambtelijke voorzitter, heeft in den voormuur van die binnenkamer, boven de deuropening, die vroeger uit het sedert lang verdwe-

(1) Zie mijn: «Vervolg op een verdediging en een aanklacht», bl. 8, 14.

nen voorportaal toegang tot die kamer gaf, en van binnen door 't trapsgewijs opklimmende gewelf heen, ondanks mijn ernstig protest en dat van VAN DE KAMER, zulk een «lichtkoker» doen aanbrengen, die echter om haar omvangrijke grootte en haar zonderlingen vorm een anderen naam dan dezen door Dr. BRANDES

gekozenen verdient — zooals uit de hier bijgevoegde, op 't oog geschetste figuur blijkt.

Wanneer VAN DE KAMER en ik te recht tegen deze, toen nog pas voorgenomen, daad geprotesteed hebben, dan blijkt nu uit het voldongen feit, dat het der wetenschap niet ten goede komt, maar wèl afbreuk doet, wanneer de Regeering aan een enkelen ambtelijken geleerde — en zelfs al ware hij dat ook op oudheidkundig gebied — de macht geeft

om, zonder zich aan anderer deugdelijk gemotiveerd (doch niet *ambtelijk* bevoegd) betoog te storen, en zonder raadpleging met wetenschappelijk bevoegde medeleden, zijn eigendunkelijke meening door te drijven, en aan onze hoogstbelangrijke en veelzeggende Hindoe-oudheden — zij 't ook te goeder trouw bedpelde, maar niettemin ongeoorloofde — veranderingen aan te brengen die *geen* verbeteringen, maar verkrachtingen van den oorspronkelijken, door den Hindoe-bouwmeester bepaalden vorm zijn.

En nu meen ik in de werken der *Ecole française* de bevestiging te hebben gevonden van — minstens een grooten steun voor — de juistheid van *ons* betoog dat er in *geen* der muren van de *tjandi Mindoet* een venster of zelfs maar een veel minder groote «lichtkoker» geweest is of geweest kàn zijn, en dat dus dat meer dan 2 M., en met de bijkomende dikte van 't gewelf op die hoogte ruim 3 M., diepe venster *dáár niet aangebracht had mogen worden*, en nu dat tòch gebeurd is, *de bouwval daardoor misvormd en geschonden is.* (1)

(1) Is 't wellicht in verband met die diepte dat het venster, om toch een weinig licht te krijgen, zoo hoog en zoo breed gemaakt is?

En nu mogen enkele aanhalingen uit die werken (voorloopig alleen uit de tot nu toe verschenen *Bulletin's*) hier volgen, om ook anderen over de gegevens te doen oordeelen, die mij tot die uitspraak berechtigen, althans indien 't geoorloofd is uit de overeenkomstige vormen en toestanden van zeer na met de onze op Java verwante Hindoe-bouwvallen op 't vaste land van Achter-Indië tot analoge vormen en toestanden voor de onze te besluiten. En ik meen mij voor dit geval te mogen beroepen op den oud-voorzitter van 't *Bataviaasch-Genootschap* GROENEVELDT, die mij al vele jaren geleden, toen ik mij voorgenomen had Britsch-Indië te bezoeken, de wenschelijkheid van zulke vergelijkingen, en de verplichting om daaruit passende gevolgtrekkingen af te leiden, betoogd had.

Vooraf wensch ik nog nadrukkelijk te wijzen op de ook door bevoegde archaeologen erkende overeenkomst in bouw en vorm tusschen onze javaansche en die achter-indische Hindoe-tempels.

Op bladzij 85 van de beoordeeling van een werk van M. E. AYMONIER over: *«Le Cambodge, I, le Royaume actuel»*, door M. A. BARTH, in 't tweede deel van 't *«Bulletin»* van de *Ecole française de l' Extrême Orient*, zegt de schrijver o. m. dit: «C'est dans l'archipel, en effet, à Java et à Bali, que se rencontrent la plupart des caractères et les éléments de cette architecture (van Kambodja). La tour à section carrée, avec son faite vouté en encorbellement à de proche parentes à Bali; la *tjandi* javanaise est le type de la pyramide à étages et à plan cruciforme du Cambodge; de part et d'autre, on a l'entente des lignes horizontales, terrasse, corniche, architrave, que l'Inde s'est toujours ingéninée à tordre et à couper; de part et d'autre, c'est un art en quelque sorte brahmanique à l'usage des populations en partie bouddhistes, de part et d'autre enfin, cette art paraît avoir ignoré le *stûpa* . . . »

Welnu, die overeenkomst geeft ons wel eenig recht om uit nog aanwezige onderdeelen van die bouwvallen in 't éene land tot dergelijke vroeger bestaan hebbende, maar voor ons verloren gegane, onderdeelen in 't andere land te besluiten.

En nu leze men de volgende aanhalingen:

I »Bulletin de l'Ecole française d'Extrême Orient», I No. 3, page

249, in een opstel van M. HENRI PARMENTIER: »*Caractères généraux de l'Architecture Chame.*»

»Le sanctuaire présente généralement, au niveau de la cuvette⁽¹⁾, de petites niches; elles sont placées au centre de chaque parois et paraissent destinées à contenir des lampes; c'est d'ailleurs l'unique éclairage du sanctuaire; car le seul jour qu'il peut recevoir lui vient d'une porte étroite ouverte au fond d'un long vestibule; ce jour bien faible par lui-même dût encore être généralement masqué, car la porte du sanctuaire semble toujours munie de vantaux pleins.»

Daarbij nog een noot: »Aucune de ces portes ne subsiste, mais les trous dans lesquels tournaient les tourillons d'axe montrent qu'elles étaient d'une épaisseur énorme et par suite certainement pleines».

Dus *geen vensters* of lichtkokers, maar *nissen* voor *lampen*

De beschrijving past overigens volkomen op onze javaansche bouwvallen te *Mindoet* en in de *Parambanan*-vlakte, met dit verschil dat hier soms, zooals in de *Brahmā*- en *Wishnoe*- en *Nandi*-tempels van *Parambanan*, die nissen door onversierde uitstekende steenen vervangen zijn en in den *Sjiwa*-tempel geheel ontbreken. Maar in al die bouwvallen zijn alle muren, voor zoover die nog overeind staan, *zonder venster* of »lichtkoker», behalve *nu* in de *tjandi Mindoet*, wier voorwand, even boven de deuropening, die vroeger in 't grootendeels verdwenen voorportaal uitkwam, gedeeltelijk ingestort was, en thans door dat groote, zonderling gevormde venster ontsierd wordt.

Er is nog een uitzondering. De kleine *tjandi Pawon* in de dèsa *Brādjānāla* nabij den *Bārāboedoer*, en die pas afgebroken en, op een geringen afstand van haar vroegere standplaats onder den machtigen, nu gevallen, *randoe*-boom, weder opgebouwd is, heeft in den achtermuur en in elk der zijwanden twee *zeer kleine* vierkante openingen, en in iederen zijmuur een nis. Maar die nissen zijn voor hun hoogte en breedte *te ondiep* voor evenredig hooge beelden, en de zes openingen in de 3 *dikke* muren te klein, om veel licht te kunnen doorlaten, wanneer de kleine deuropening gesloten was, die vermoedelijk *niet* in een vóorportaal, maar in de open lucht uitkwam. Dit tempeltje had dus een anderen dan

(1) De „cuvette à ablution”, waarin ook M. P. geen joni ziet.

den gewonen vorm, en kan dus niet zonder voorbehoud tot vergelijking met veel grootere en anders gevormde bouwvallen dienen. Of er eenig beeld in getroond heeft of kan hebben, weet ik niet. Ruimte voor zulk een beeld en zijn voetstuk is er nauwelijks.

En dat het nu geopende venster van de *Mendoet*, ondanks zijn grootte toch maar weinig licht in de binnenkamer zou toelaten, wanneer het *niet* in de open lucht, maar onder 't massieve dak van 't verdwenen voorportaal in die, eveneens door de nauwe vóordeur-opening onvoldoend verlichte, ruimte uitkwam, dat kan men zien, wanneer men over de overblijfsels van 't evenzoo grootendeels uiteengevallen voorportaal van de *tjandi Kalasan* naar de binnenkamer van dien bouwval opklimt. Al haar wanden staan nog ongeschonden overeind met het grootste gedeelte van 't pyramidale gewelf; en de beide zijmuren — niet de vóor- en achtermuren — hebben, hoog boven den vloer en dicht *onder* de eerste naar binnen inspringende lijsten van 't valsche gewelf, een rechthoekige *lucht*-opening, die nog door twee dikke rolronde staande steenen verkleind wordt. Die openingen komen in de zuidelijke en noordelijke zijkapellen uit, maar dat kan men van binnen niet zien, omdat ook die kapellen, die geen ander licht ontvangen dan door de kleine buiten-deuropeningen, erg donker zijn. Om vast te stellen dat die zijkapellen werkelijk door die vierkante luchtgaten met de binnenkamer gemeenschap hebben, moet men over de kanten van enkele overgebleven steenen van de vroegere trappen of van 't daaraan verbonden bordes ook naar die zijkamertjes opklimmen en dáár binnendringen. Zelfs bij helder zonlicht buiten, kan men ook in die *donkere* vertrekken niet zien, dat die luchtopeningen door de dikke muren in de binnen-kamer doordringen. Ze kunnen dus nooit als «*licht-kokers*» gediend hebben en 't zou in de binnenkamer ook nu nog, ondanks de nu, door 't ontbreken van 't vroegere voorportaal in de open lucht uitkomende, deuropening, *zeer donker* zijn, indien de top van de dakpyramide niet weggevallen en 't gewelf daardoor geopend was.

Hebben dan de nissen in 't sanetuarium van de *tjandi Mendoet* ook voor lampen gediend? Er zijn er zes; twee in elken

zijwand *vóor* — geen enkele achter — de drie groote beelden, en twee tegenover die beelden in den voormuur, midden tusschen de nauwe deuropening en de hoeken, die de voormuur met de zijmuren vormen. Dus zuiver symmetrisch in den vóorwand doch asymmetrisch in de zijwanden, maar alle zóo geplaatst, als ook wij dat zouden doen, indien we die beelden door in die nissen geplaatste lampen wilden verlichten, zonder dat onze oogen door «valsche licht» van achter die beelden gehinderd konden worden. De asymmetrische plaatsing der nissen van de zijmuren zou hierdoor tevens verklaard zijn.

In elke nis ligt een los lotuskussen, dat ook *ik* vroeger als een beeldrager heb opgevat; maar bij de ontgraving in 1834 van den, tot aan de kruin onder aarde en zand bedolven en met een wilden plantengroei bedekten, bouwval, door den rezident HARTMAN (1), werd in geen van die nissen, of elders in den tempel, een spoor van eenig nisbeeld gevonden. Die nissen hebben dus nooit beelden bevat of deze zijn daaruit verdwenen vóordat de bouwval, wellicht eeuwen geleden, en misschien kort na den ondergang van 't boeddhistische rijk, waartoe de tempel behoort moet hebben, onder een heuvel van puin en aarde bedolven is geworden.

Tegen al deze overwegingen in valt het moeilijk te gelooven dat die lotuskussens voor beelden en niet, evenals in *Champa*, voor lampen bestemd zijn geweest, en kan er dan ook van een venster of een «lichtkoker» in den voorwand van de kamer geen spraak zijn geweest, en is de door de Oudheidkundige commissie uitgevoerde nieuwigheid een oudheid-onkundige fout, die voorkomen zou zijn indien de overmachtige wil van den voorzitter door een evenmachtig verzet van de beide leden of van één der leden bedwongen ware geworden. *Mijn* ongevraagd en *niet*-ambtelijk protest werd immers eenvoudig weg genegeerd, en 't ambtelijke van VAN DE KAMER ook.

II. «Bulletin» II, no. 1, p. 20. Dezelfde schrijver zegt in: «*Le sanctuaire de Po-Nagar à Nhatrang*»: «L'intérieur est une salle

(1) Zie VETH's Java, oorspronkelijke uitgaaf II. bl. 84 en 85 en tweede uitgaaf, bl. 143.

1x carrée fort haute, couverte d'une voûte de briques en encorbellement; à quatre arêtes; la voûte se détache du mur à une hauteur égale à une fois et demie la largeur de la salle. Cinq niches permettent de l'éclairer avec des lampes: deux sont dans les écoinçons voisin de la porte principale, trois au milieu des autres parois. Rien n'indique un plafond, et la voûte dût rester apparente. Au centre se dresse, sur un-piédestal muni d'une cuvette à ablutions une remarquable statue de pierre noire. Les eaux dont on l'arrosait, s'échappaient au dehors par un trou percé horizontalement au ras du sol et sans gargouille, au centre de la paroi Nord."

De beschrijving past al weder geheel op onze bouwvallen te *Parambanan*, met dit geringe verschil dat hier geen spuigaten in de noordelijke muren noodig waren, omdat, zooals ik betoogd heb (1), 't offerwater onder de zijdelings en noordwaarts tamelijk ver uitstekende goten, wellicht als gewijd water, opgevangen kon worden. *Boeddha*-beelden tronen op voetstukken zonder uitdiepingen en afvoergoten of tuiten (*cuvettes à ablutions*), en werden dus denkelijk toen, evenmin als thans, b. v. op *Seilon*, met offerwater besproeid.

III. Op bladzij 30 van hetzelfde opstel schreef *M. PARMENTIER* over een kleineren zuidelijken bouwval, die van een hooger en onderdom getuigt, maar: «Le sanctuaire carré est couvert par un voûte du type habituel. Trois niches à luminaire servaient à y tenir des lampes au niveau de la cuvette à ablutions, qui devait porter la divinité."

En ook in de andere bijtempels vond hij dezelfde nissen en dezelfde voetstukken. Dus altijd *donkere binnenkamers, die door lampen verlicht werden*.

En als men de afbeeldingen en vooral de doorsneden en plattegronden van de behandelde bouwvallen van *Po-Nagar* met die van *Midden-Java* vergelijkt, dan zal men moeten erkennen dat de overeenkomst in bouw, in vorm en karakter groot genoeg is om uit de bewaard gebleven onderdeelen van genen de verloren bijzonderheden van dezen af te mogen leiden en daaruit b. v. te besluiten dat de gedeeltelijk uiteengevallen voormuur van 't

(1) „Hindoe-bouwvallen in de Parambananvlakte", bl. 37.

binnenvertrek van den *Mendoet* even gaaf en gesloten, en de binnenruimte dus even donker moet zijn geweest als die van onze *tjandi Kalasan* en *tjandi Séwoe* en de *Brahmâ*- en *Wishnoe* en *Nandi*-tempels te *Parambanan*, waar de uitstekende steenen bijna zeker in de plaats van nissen voor lampen gediend hebben, en als de tempels van *Champa* en *Kambodjâ* in *Indo-China*.

Dat èn die nissen èn die steenen in den *Sjiwa*-tempel te *Parambanan* ontbreken, kan verklaard worden door de keurige bewerking van de binnenwanden van dien bouwval, die voor andere ornamenten of beeldwerken geen plaats vrijliet. Dáar moeten de lampen ter verlichting op den vloer of op een verplaatsbaar meubel gestaan hebben of door de bezoekers in de hand gehouden zijn.

Mij dunkt dat ook het feit dat andere tempels, wier voormuren nog behouden bleven, geen lichtopeningen bevatten, de Oudheidkundige Kommissie had moeten terughouden van de fout, waardoor zij de *tjandi Mendoet* geschonden en ontsierd heeft.

't Verheugt mij dat ik niet alleen te laken, maar ook te loven heb. Goed geslaagd acht ik de vernieuwingen van den *Boeddha*-troon in den soberen stijl van andere *Boeddha*-voetstukken, zooals in den hoofd-tempel en in de kleine bouwvallen van *tjandi Séwoe* en elders, en waarop nu 't eenige en thans, overeenkomstig den wensch van den koning-Boeddhist, en den mijne, *beveiligde Boeddha*-beeld zijn oude plaats weder ingenomen heeft. 't Zou mij echter spijten, als niet eerst — zooals de architect *VAN DE KAMER* dat, met goedvinden van den toenmaligen rezident van *Kedoe*, (nu raad-van-Indië) *DE BRUIJN PRINCE*, volgens mijn advies zou hebben gedaan — de misschien nog ongeschonden put onder dien troon geopend is geworden, waarvan ik voorondersteld heb, dat die, indien de koning van *Siam* terecht gemeend heeft, dat de beelden naast den *Boeddha* den boeddhistischen vorst van 't rijk en de schepper van den *Bârâboedoer*, en diens niet-boeddhistischen vader, zouden voorstellen ⁽¹⁾, de lijkasch van dien koning

(1) Zie: „Een Boeddhisten-koning op den *Bârâboedoer*”, in 't Tijdschr. v. d. Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde van 1896, bl. 13 van den overdruk.

moet bevatten, en dat dus de *tjandi Mendoet* 't mausoleum van dien vorst zou zijn.

Men zou dan de urn met een overblijfsel van die asch en misschien nog andere relieken van wetenschappelijk belang daar in hebben kunnen terugvinden.

IV.

HET GAROEDA-NĀGA-ORNEMENT.

Ook dat wordt door de archaeologen van de *Ecole française*, in tegenspraak met de opvatting van mijn Batavia'schen tegenstander, geduid, zoo als ik 't begrepen en verdedigd heb, in overeenstemming trouwens met het betoog van M. FINOT, den directeur van de School (1).

I. »Bulletin" I No. 1, p. 20, 21 van 't opstel »*La Religion des Chams d'après les Monuments*» van dien directeur, den heer LOUIS FINOT.

»Peut-être le mythe de Garuḍa dévorateur de serpents a-t-il donné naissance à ce motif d'encadrement prodigieusement répandu, qui consiste dans une tête de monstre broyant entre ses dents des Nāgas dont les longs corps sinueux retombent de chaque côté, suivant la ligne des baies ou des frontons.»

Mijn geleerde ambtelijke landgenooten noemen die *Garoeḍa*'s nog steeds *Banaspati* en die *Nāga*'s *Makara* (1).

II. »Bulletin" I No. 2, p. 117. Uit het opstel »*Vieng-Cham*» van M. le Commandant E. LUNET DE LAJONQUIÈRE, ancien attaché à l'*Ecole française d'Extrême Orient*.»

»Cependant certaines personnages de plus grandes dimensions modelés sur les encoignures, et des Garuḍas dévorant des Nāgas placés sur les linteaux de porte, sont d'un dessin bien supérieur et d'une meilleure facture.»

III. »Bulletin" I, No. 3: »*Caractères généraux de l'Architecture Chame*», par M. HENRI PARMENTIER, p. 257, 258. »Disons pour finir qu'il (le système de décor) se complète moins originalement, d'abord par l'emploi fréquent du lotus, puis par l'introduction

(1) Zie mijn boven reeds genoemde geschriften en vooral: »Een Verdediging en een aanklacht," bl. 23—28.

d'un certain nombre de monstres et d'animaux, qui sont parmi les plus utiles auxiliaires de la décoration chamé. C'est *Garuḍa* qui porte parfois Viṣṇu sur sa tête ou qui étreint des serpents dans ses griffes. Il tend fréquemment à s'écarter du type de l'oiseau, pour se rapprocher singulièrement d'un lion ailé à figure humaine. Parfois sa tête seul sert de clef de fronton; de sa gueule s'échappent des serpents et parfois des rinceaux. La même tête grimaçante se voit en sorte de frise. L'autre monstre qui partage la vogue auprès du sculpteur cham avec le *Garuḍa* est le *Makara*, animal marin des plus composites; la tête en général est celle d'un crocodile, dont la mâchoire supérieure se courbe en tronc d'éléphant, tandis que le corps rappelle celui d'un lion. Le type a une étonnante constance, à la différence du *garuḍa*. On le rencontre au bas des frontons, en acrotère aux angles des corniches, en échiffre d'emmarchement. (1) De sa gueule s'échappe souvent une figure humaine ou un Nandin. On le voit fréquemment entièrement détaché en statue: aucun fait ne permet de déterminer quelle place il occupait alors dans le temple. Peut-être a-t-il joué en ce cas le même rôle que les lions kmèrs avec qui il a d'étranges ressemblances."

M. PARMENTIER spreekt dus even als M. FINOT van den *Garoeḍa*, dien mijn tegenstanders *Banaspati* noemen; maar even als dezen ziet hij een *Makara* in een ander monster, dat met dezen alleen den olifantssnuit gemeen heeft, en hij noemt dat monster een *zeedier*. Overigens *gelijkt* dat monster *weinig of niet* op onzen *Nāga*, die *geen krokodillenkop* en *geen leeuwenlijf* maar een *slangenlichaam* heeft en *niet altijd* een olifantssnuit, maar ook wel, zooals aan de trapeuningen te *Parambanan*, een *leeuwenkop met de beide voorklauwen* op de bovenkaak torst. Die olifantssnuit is dus, althans op Java, *geen standvastig deel* van 't *slangvormige monster*, terwijl dit in *Champa* nooit anders dan met een *leeuwenlichaam* en een *krokodillenkop* (met een olifantssnuit) voorgesteld wordt. Maar bovendien komt dit dier *dáár* niet voor, zooals die *Nāga* van onze bouwvallen en van de monumenten der *Kmèr's*,

(1) „ACROTÈRE. Sorte de piédestal sans base et sans corniche destiné à supporter divers ornements."

„Dictionnaire complet" van P. LAROUSSE. 105de uitgaaf. 1900. Zie ook mijn: „Een Verdediging en een aanklacht." bl. 23.

als poort- of nis- of trapleuning-ornement met den Nāga-verslindenden *Garoeḍa* en tussehen diens tanden en klauwen, maar als zelfstandig beeld, waarvan dan *M. PARMENTIER* niet bepalen kan, welke plaats het in den tempel heeft ingenomen. Misschien heeft de *Cham*'sche beeldhouwer dus een ander mythisch dier bedoeld dan den *Makara* of *olifant-visch*, den *wāhana* van den indischen zeegod, die toch geen *leeuwen*-lichaam bezit en die met het *Cham*'sche monster en met onze *Nāga*'s (niet eens met alle) alleen den olifantssnuit gemeen heeft. Misschien zelfs heeft hij ook dáar den *Nāga* willen voorstellen, die immers als fabelachtig monster verschillende gestalten kan aannemen en te *Parambanan* zelfs aan dezelfde tempels in twee verschillende vormen en in *Kambodja* met 3, 7 of 9 koppen voorkomt.

In dat geval zou *M. P.* zich in zijn opvatting eenvoudig vergist hebben. Met onze javaansche *Nāga* komt de *Makara* van *M. P.* zeker niet overeen.

IV. „Bulletin” II No. 1. In „*Le sanctuaire de Po-Nagar à Nha-trang*” noemt *M. PARMENTIER* op bl. 39 en 40 een tienarmig godinnebeeld, welks beide onderste handen, links en rechts, de houdingen hebben van de rechterhanden van den derden en den vierden *Dhjáni-Boeddha* (en dat op bl. 38 en op bl. 39 afgebeeld is). 't Ruggestuk (of de lichtschijf) is rijk behouwen met den monsterkop welks onderkaak door de staarten der beide *nāga*'s, wier koppen in olifantssnuiten uitloopen, bedekt is. *M. PARMENTIER* spreekt slechts van: „*une tête de monstre*” dat „*laisse échapper de sa gueule puissante deux corps de moulures courbes qui suivent l'inflexion du cou et des épaules et viennent se terminer par des têtes de makara*”. 't Bekende, ook op Java zoo veelvuldig voorkomende ornement, dat door mij, in navolging van den koning van Siam en van *M. LOUIS FINOT* beschreven is als voorstellende den *Garuḍa*, de *nāga*'s bedwingende; „*le mythe de Garuḍa dévorateur de serpents*” (*FINOT*, zie boven onder IV, I) of: „*des Garuḍas dévorant des Nāgas*” (*LUNET DE LAJONQUIÈRE*, zie boven onder IV, II).

De bewering van Dr. *BRANDES* dat *M. FINOT* dat „anders bedoeld” dan gezegd zou hebben ⁽¹⁾ is een doelmissende uitvlucht. Wie de taal beheerscht als onze fransche indo

⁽¹⁾ „Een Verdediging en een aanklacht,” bl. 24 en vv.

loog en indo-archaeoloog, weet ook te zeggen wat hij zeggen wil. 't Is echter mogelijk dat wie dat *niet* kan, daarover anders denkt, maar als M. FINOT 't anders bedoeld had zou hij 't ook anders gezegd hebben. Uit de bovenaangehaalde zinnen blijkt nu duidelijk, dat hij 't *niet* «anders bedoeld» heeft.

Dat de *nâga*-koppen hier, evenals veelal, maar niet altijd, op Java, een olifantssnuit dragen, *evenals de makara* (een fabelachtig dier als de *nâga*, die daarom ook in meer dan éene fabelachtige gestalte voorkomt), heeft meer dan één oudheden-onderzoeker misleid. Maar die *nâga*'s zijn daarom nog geen makara's en dat zegt M. PARMENTIER hier ook niet. Wel dat het slangvormige lichaam van dit monster in een *makara-kop* eindigt, en hij verzwakt dus mijn betoog en de meening van meer bevoegde oudheidkundigen dan ik ben, als de heeren FINOT en LUNET DE LAJONQUIERE, niet in 't minst, ook zelfs al had hij even als mijn landgenooten in dat *monstre à tête de makara* weer een *makara* gezien. En dat hij daarbij niets naders zegt van den monsterkop, dan dat die uit zijn machtigen muil twee slangenlichamen laat ontsnappen, pleit m. i. voor de vooronderstelling dat hij 't ornement slechts oppervlakkig beschouwd heeft en dan is ook een oppervlakkige en daardoor minder juiste beoordeeling begrijpelijk.

V. «Bulletin» II, No. 3, p. 241 en vv. In een beschrijving van de merkwaardige bouwvallen van *Vat Phou* in *Laos* zegt M. FINOT, op bl. 242, van den ingang van den zuidelijken hoofdbouw sprekend: «le linteau représante Visnu armé de la massue, assis sur l'ordinaire tête de monstre que les Cambodgiens nomment Râhu et où nous croyons reconnaître une déformation de Garuḍa; le tympane renferme le même sujet sous une arcade ondulée deux fois répétée.»

Juist zooals M. FINOT mij in 1899 op de *tjandi Bârâboedoer* zeide, toen ik hem verteld had dat de Koning van Siam dien monsterkop *Rahoe* genoemd had. Dus even als de Kambodjanen, en nog al begrijpelijk, als men bedenkt dat *Rahoe*, nadat Wishnoe hem, om 't drinken van een weinig *amrita*, den onsterfelijk makenden godendrank, door middel van zijn *tjakra* 't hoofd van den romp gescheiden had, als hoofd zonder romp voortleefde, en de zon en de maan, die hem bij 't stelen van dien drank betrapt

en aan Wishnoe verraden hadden, telkens tracht te verslinden (wat wij als eklipsen waarnemen).

En nu is 't immers moeilijk denkbaar dat diezelfde, door Wishnoe zoo zwaar gestrafte, *Rahoe* dienzelfden god in zijn negende *awatdra* (*Boeddha*) tegen den vijandigen *Nāga* zou beschermen, wat daarentegen van Wishnoe's *wāhana*, *Garoeḍa*, zeer begrijpelijk is.

Natuurlijk heeft *M. FINOT* dit beeld bedoeld toen hij mij zeide dat hij een beeld (of beelden) van Wishnoe kende, rijdend op dienzelfden monsterkop zonder eenig vogelkenmerk. (1) Men weet hoe ik later zulke koppen vond met duidelijke, onmiskenbare drieteenige roefvogelklauwen, die *M. FINOT*'s betoog volkomen bevestigden. (2) Nu kan men er te *Parambanan* al zeer vele, ook met vier-teenige vogelklauwen, zien.

Desniettemin geldt die *Garoeḍa* bij mijn tegenstander, die misschien tegenover mij niet gaarne ongelijk heeft of erkent, nog altijd als een *Banaspati*!

VI. Op bl. 244 van dezelfde verhandeling zegt *M. FINOT* van een ander gedeelte van die bouwvallen: «La porte principale est la seule, qui ait perdu son linteau sculpté; toutes les autres l'ont conservé intact: il n'y en a pas moins de douze. La plupart de ces linteaux exhibent la classique tête de monstre, mais avec une certaine recherche de la variété: tantôt cette bête dévore des rinceaux de feuillage, au lieu des nâgas qui sont sa pâture habituelle; tantôt elle tient des lions par la queue, ici elle porte Viṣnu armé de sa massue, là un dieu barbu tenant un rosaire, qui paraît être Çiva ascète (3); ailleurs trois têtes humaines à coiffure cylindrique dans une auréole de flammes. Les linteaux de la façade sont d'une exécution particulièrement soignée: sur l'un ce voit *Garuḍa* portant Viṣnu: il a une tête et des pieds d'oiseau, un corps et des bras humaines entre lesquels il étreint des nâgas" . . . enz. . .

Genoeg! Met den directeur van de *Ecole française* en zijn me-

(1) Tjandi Bâraḥboedoer op Midden-Java, bl. 23.

(2) „Een verdediging en een aanklacht" bl. 26 en de afbeelding naast het titelblad.

(3) De javaansche *batârâ* Goeroe.

dewerkers *blijf ik*, uit volle overtuiging en om onbetwisbaar goede redenen, in dien, soms door vogelklauwen en ook andere vogelkenmerken geteekenden, monsterkop *Garoeđa*, en in de door dat monster gegrepen of geknauwde slangen, met of zonder *makara*-kop, den *Nāga* zien, en ik acht het een voorrecht die meening te deelen met onbevooroordeelde geleerden van zoo groot gezag als de stichters van de *Ecole française d'Extrême Orient*.

V.

DE TEMPELWACHERS.

„Bulletin” I No. 1: „*La Religion des Chams d'après les Monuments*”. Op bl. 15 zegt M. FINOT: Çiva remplit encore le rôle de *Dvârapâla* ou gardien de l'entrée des temples”, en in een noot: „C'est une coutume ancienne et générale au Cambodge et à Java: dans ce dernier pays les dvârapâlas sont souvent de proportions gigantesques et d'une exécution très soignée.

Zie mijn opstel: „*Tempelwachters*” in 't Tijdschrift van 't Bataviaasch Genootschap van 1899, XLI, afl. 1, waarin lichtbeelden van deze reuzen-*Kâla*'s (*Sjîwa* als dooder) opgenomen zijn.

Zij worden ondanks mijn logisch betoog door mijn geleerde landgenooten en hun ongeleerde volgelingen nog altijd *râksjasa*'s of (jav.): *rêksâsâ* genoemd!

VI.

ALTAARVORMIGE VOETSTUKKEN

I. „Bulletin” I, No. 3, p. 248. Uit „*Caractères généraux de l'Architecture Chame*” van M. PARMENTIER. De schrijver spreekt van : „une salle carrée, aux parois nues; le sol est au niveau de la cimaise du soubassement inférieur, ou, s'il n'existe pas, du sol extérieur; il enferme en son centre un piédestal sur lequel repose, au milieu d'une cuvette à ablution, la représentation de la divinité.

„Cette dalle est évidée pour recevoir l'eau des aspersiones et munie d'un bec allongé, dirigé constamment vers le N., qui la rejette sur le sol du temple. Elle s'en échappe ensuite par un trou percé vers le centre de la paroi N.”

De beschrijving past volkomen op de goden-voetstukken in onze Parambanan- en andere tempels, met dit enkele verschil, dat hier geen spuigaten in den noordelijken muur zijn, vermoedelijk omdat het offerwater onder die, wellicht dáarom verlengde, goten of tuiten voor een of ander doel, misschien als wjwater, opgevangen werd (1).

In een noot geeft M. P. nog de volgende opmerking over die „cuvette à ablution”: „... Remarquons que cette dalle où l'on a voulu voir la représentation de la Yoni (2) se trouve ici sous les figures humaines de divinités masculines ou féminines aussi souvent que sous le linga.”

De geleerde schrijver ziet dus *evenmin als ik joni's* in die voetstukken, terwijl mijn tegenstanders nog altijd van „*yoni*” spreken.

II. Een dergelijke beschrijving geeft M. P. van een voetstuk in den tempel van Po-Nagar te Nhatrang, welke beschrijving ik boven, onder IV, No. 4, reeds gedeeltelijk overgenomen heb. „Bulletin” II No. 1.

(1) „De Hindoe-bouwvallen in de Parambanan-vlakte” bl. 37.

(2) En wel, voorzover ik weet, alleen op Java.

III. Een afbeelding van zulk een voetstuk met den afvoergoot even als op *Java* aan de *linker*-zijde van 't daarop geplaatste beeld, en noordwaarts gericht, geeft M. PARMENTIER op bl. 38 van 't *Bulletin* I, no. 1. Ook hier spreekt de schrijver van „une cuvette à ablution”, maar *niet* van een *yonî*. En op bl. 40 zegt hij nog van den zuidelijken bouwval van de tempelgroep *Po-Nagar*, dat die tempel „ne possède plus que son piédestal et sa cuvette à ablution.

IV. En op bl. 45 bevestigt hij in een noot, maar op een anderen grond, *mijn* betoog, dat die altaar-vormige voetstukken *geen yonî's* zijn, *zelfs als zij lingga's dragen*. „M. Barth laisse le choix pour la traduction du mot *koça* entre *linga* et cuvette à ablutions. Nous préférons la première interprétation à la seconde (voir No. 3 du Bulletin t. I. p. 248, note 2).

„Nous ajouterons aux raisons déjà données que, si la cuve à ablutions, élément tout naturellement indiqué d'ailleurs par les besoins du culte, représentait la *yonî*, il n'y a aucun motif pour qu'elle adoptât la forme carrée générale. Car alors que le *linga* se rapproche d'aussi près que possible de la nature et prend la forme circulaire, on peut se demander pourquoi la cuvette à ablutions représentant la *yonî* irait quitter la forme circulaire, qui est naturelle et qui circonscrit aisément le *linga*, pour adopter une forme que rien n'appelle.”

Zie de noot 2 van bl. 248, boven onder VI, I.

VII.

BOEDDHISME OF BRAHMANISME?

I. „Bulletin” I, no. 4. In de „Notes sur la Geografie ancienne du Gandhâra” schrijft M. A. FOUCHER op bl. 339, in verband met de vaststelling, van de plaats waar één der vier groote *stôepa*'s van Noord-Indië, in de omgeving van *Puskarâvita* moet gestaan hebben van twee andere steenen *stôepa*'s, die de chineesche boeddhist HIUEN-TSANG vóór ongeveer 12 en een halve eeuw als de zeer schoone *stôepa*'s «van *Brahmâ* en *Tjakra*” genoemd had. Die namen doen natuurlijk denken aan beelden van *Brahmâ* en *Wishnoe*, die hij in die toen reeds vervallen boeddhistische heiligdommen gezien moet hebben. Van eenig Boeddha-beeld blijkt echter niets. Een feit te meer dat bewijst, dat de goden-beelden ook in de tempels van *Parambanan*, die ik naar die goden genoemd heb, niet getuigen tegen 't boeddhistisch karakter van die bouwwerken.

II. „Bulletin” II, no. 1. Op bl. 83 — 85 beoordeelt M. A. BARTH een werk van M. E. AYMONTIER over: „Le Cambodge, I, Le Royaume actuel,” en daarin bespreekt hij de oude monumenten en betoogt, dat die alle brahmanistisch waren of althans geen boeddhistische kenmerken vertoonen. Men zoekt er vergeefs dat, wat het wezenlijke middelpunt was van een stichting van 't oude Boeddhisme: de vergaderplaats voor de *dharmasâbhâ*, de leerzaal. Maar die zaal kan, meent hij, uit minder duurzame bouwstoffen opgetrokken en verloren gegaan zijn (en dan vroeger toch bestaan hebben. G.) Ook ontbreekt de *stôepa*, 't boeddhistische monument bij uitnemendheid. Op Java zegt hij, is er maar één: de *Bârâboedoer*. 1h

Ik meen te mogen opmerken, dat 't ontbreken van die leerzaal en van die *stôepa* niets bewijst tegen een mogelijk boeddhistischen oorsprong, want zij ontbreken evenzeer bij alle andere tempels, ook bij de onbetwistbaar boeddhistische *mausolea* op Java en de

leerzaal ook bij dien *eenigen stôepa*, die een weinig asch of een andere relik van *Boeddha* bevat kan hebben.

En op bl. 84 zegt M. BARTH nog: «Encore aujourd'hui, tel qu'il (le Bouddhisme) règne dans le pays, il diffère sensiblement, chez la masse du peuple et même chez beaucoup de bonzes, de l'orthodoxie singhalaise qui s'y est superposée depuis plusieurs siècles, et, pour ma part, *je n'ai aucune peine à imaginer dans le passé une population vaguement bouddhiste ayant pour lieux de culte ces sanctuaires de Çiva et de Viçnu*. (1) M. Aymonier a reproduit *in extenso* les réflexions présentées de Srei Santhor; il lui eût été facile de trouver encore d'autres témoignages de ce syncrétisme. Je me contente de lui en signaler un que j'emprunte à sa dernière publication"

En dan betoogt M. BARTH hoe de inskriptie *Sdok Kâk Thom*, die op 't eerste gezicht zoo brahmanistisch en weinig-boeddhistisch mogelijk schijnt, bij nader onderzoek toch wel degelijk op boeddhistischen bodem betrekking had en dat al vroeger dan de 9de en 10de eeuw «les ministres et gurus des rois appartiennent régulièrement à un *matrivamça* (2), et cela, non pas, comme on pourrait le croire, par ce que la société en général aurait été régie par le matriarcat, mais, comme nous le savons maintenant, parce que ces personnages, tout revêtus de charges profanes qu'ils fassent souvent, étaient célibataires par vœu et membres d'un ordre qui suppose l'existence à côté de lui de l'ordre bouddhique, s'il n'était pas cet ordre même."

Mij dunkt dat ook deze beschouwing mijn betoog voor 't boeddhistisch karakter van de «op 't eerste gezicht" veeleer brahmanistische *Parambanan*-bouwvallen steunt. En dan zouden ook mijn tegenstanders zich door dat eerste gezicht hebben laten misleiden.

(1) Ik heb onderschript.

(2) Een boeddhistisch matriarchaat.

VIII.

AFBEELDINGEN VAN DIEREN.

«*Bulletin*» II, no. 1. In 't opstel over «*le Sanctuaire de Po-Nagar*» zegt M. PARMENTIER op bl. 23 — 25 in een noot dat de herten en vogels, die veelvuldig aan de bouwvallen in *Champa* voorkomen, op tamme dieren betrekking kunnen hebben, die in vrijheid in de omgeving van vele tempels onderhouden werden. «*Diverses religions ont offrent ainsi comme un droit d'asile à des animaux qui devenaient par suite presque sacrés. Est ce le cas ici? Nous posons seulement le problème, car nous ne savons pas à quelle croyance ou à quelle légende ces animaux devaient de prendre part à la décoration, au moins pour les cerfs.*»

Ik meen op de herten en andere dieren te mogen wijzen, die in de pancelen en op andere muurgedeelten van *tjandi Séwoe* en onder de gestileerde *bodhi*-boomen aan den voet van al de hoofdtempels van *Parambanan* voorkomen. Maar hier zijn daaronder ook visschende watervogels en tijgers of panthers afgebeeld. En al zijn rijgers als tamme huisdieren even goed denkbaar als ganzen en herten of antilopen en rammes en konijnen of hazen — vrij rondlopende tijgers of panthers komen mij in de omgeving zelfs van boeddhistische tempels en kloosters minder waarschijnlijk voor. Toch zou de stelling van M. P. een verklaring geven van den dierenrijkdom aan deze bouwvallen, niet al te veel afwijkende van de mijne, in verband met de dierenliefde, die door 't Boeddhisme even goed als menschenliefde uitgeoefend werd.

IX. DE LINGGA.

Nu, naar ik meen, de zuil op 't rezidentie-erf te *Jogjakarta*, die ik onder No. 135 in mijn »*Voorloopige eerste Catalogus*» als een *tjaitja* beschreven heb ⁽¹⁾, door anderen als een *lingga* begrepen wordt, acht ik 't wenschelijk nog de volgende regels over te nemen uit 't boven reeds aangehaalde opstel van M. PARMENTIER over: »*Le sanctuaire de Po-Nagar*», op bl. 40 en 41 van 't »*Bulletin*» II, No. 1. »La pierre conique et décorée qui est placée dessus (le piédestal et sa cuvette à ablution) est un simple couronnement et non pas un *linga* ⁽²⁾; à plus forte raison n'est ce pas le *linga* de Kauthâra signalé dans les inscriptions et que M. Aymonier croit y retrouver. C'était d'ailleurs un *mukha-linga* ⁽³⁾. Cette pierre n'a pas la forme très constante des *linga* chams, qui sont toujours un cylindre à arête circulaire arrondie et légèrement renflée. Abstraction faite des *mukha-linga* ont peut dire que le *linga* ne présente jamais d'autre décor que le filet qui en pourtourne la base et vient se réunir en se relevant en avant. . . Cette pierre ci au contraire. . . porte un rang de perles et une collerette de feuilles qui en couvrent le tiers, son cylindre se termine par une calotte sphérique. Si ces différences laissent encore un doute, il suffit de regarder le couronnement encore en place de cette tour S. pour se convaincre du rôle de ce fragment: il a la même forme générale et serait exactement identique, si un fragment de collerette taillée circulairement à l'intérieur et trouvée dans les fouilles auprès de cette tour, complétait cet élément.

Volgens deze beschrijving kàn de zuil op 't rezidentie-erf *geen lingga* zijn, de zuilvormige steen in den hoofdtempel van *tjan-*

⁽¹⁾ Deze opvatting werd mij 't eerst voorgesteld door den toenmaligen voorzitter van 't Bataviaasch-Genootschap, W. P. GROENEVELDT.

⁽²⁾ Ik onderschrap deze vier woorden.

⁽³⁾ D. i. een *lingga* met een aangezicht.

di Idjo wel ⁽¹⁾. Maar hoe die steen dan in dien bouwval nabij — niet op of in — dat voetstuk (met afvoergoot), gevonden is kunnen worden, daarop geven de onmiddellijk volgende regels van M. P. misschien een voldoende antwoord:

«Comment ce couronnement a-t-il eu cette fortune bizarre? Le fait s'expliquera peut-être par la raison suivante. Les Annamites ont coutume de réunir dans les tours ou dans les pagodes, qu'ils construisent même à cette effet, les pierres sculptées, les débris qu'ils rencontrent de monuments chams disparus. Ils les considèrent comme de véritables fétiches. Ils auront ramassé ce fragment avec les autres: sa ressemblance avec un *lingga*, forme encore révéree par tradition, les aura frappés, et ils l'auront placé sur cette cuvette à ablution, veuve de sa divinité."

Blijkt hieruit niet, tenzij men 't betoog van den heer P. verworpt, dat men, afgaande op een gelijkenis, licht een zuilvormigen steen, *die geen lingga is*, voor een *lingga* houden kan, evenals een voetstuk met uitdieping en afvoertuit, *dat geen joni is*, voor een *joni*, en hoezeer ik, die trouwens te *tjanđi Idjo* eerst in dezelfde dwaling vervallen ben, recht heb gehad daartegen herhaaldelijk te waarschuwen?

Een ander, m. i. afdoend, *bewijs*, dat de zuil op 't rezidentie-erf *geen lingga* kan zijn, en dat zij, die dat niettemin beweren, *dwalen*, als op menig ander punt, is de sponning, de uitholling in 't bovenvlak van den behouwen kubieken steen op den top, waarin men later eengewonen sluitsteen, zoo als er bij de tempelbouwwallen honderden voorkomen, heeft geplaatst, die daarin niet behoort. De heer GROENEVELDT meende reeds dat daarin òf een zonnesherm òf een kegel gestaan moest hebben, zooals op alle andere *tjaitja*'s en *dagob*'s; maar zeker staat het vast dat *lingga*'s geen afzonderlijke kubieke en andere topstukken dragen en dus ook geen holten of sponningen hebben.

Zuilvormige of cilindrische *tjaitja* 's kan men te *Mendoet*, op de *tjanđi Loemboeng* en te *tjanđi Séwoe* in menigte zien; en ook in Vóor-Indië waren zij bekend, zooals uit de afbeelding in 't plaatwerk van Dr. G. LE BON: «*les Civilisations de l'Inde*», op bl. 245, blijkt.

⁽¹⁾ Zie mijn beschrijving van die bouwvallen in 't Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde van 1888, en verder: «Hindoe-bouwvallen in de Parambanan-vlakte», bl. 91 en 92 en Voorloopige eerste Catalogus», bl. 10 en 11

X.

HET BEHOUD VAN ONZE JAVAANSCHЕ HINDOE-BOUWVALLEN.

I. De bouwvallen gaan langzaam, maar zeker hun geheelen ondergang te gemoet, indien wij die niet weten te beschermen tegen de afwisselende inwerking van zonnehitte en regenwater en tegen de *menschen*, ook zelfs die welke sommige goden- en Boeddha-beelden meenen te vereeren.

Jaren geleden protesteerde ik reeds bij den toenmaligen rezident-beschermheer onzer Ondheidkundige Vereeniging tegen de handelingen van den heer NN., toen administrateur van 't huurland op welks gronden de *tjandi's Parambanan* gelegen zijn, en die telkens op zijn geboortedag volgens de javaansche opvatting, die dien dag gedenkt wanneer dezelfde zevendaagsche-weekdag met denzelfden vijfdaagschen *woekoe*-dag samen valt, aan 't *Doerga*-beeld (de gewaande *lârâ Djonggrang*) in de noordelijke kapel van den *Sjiwa*-tempel, kwam offeren, en dat beeld met *boreh*-zalf besmeerde.

Door den rezident daarover onderhouden verontschuldigde de man die handeling door te zeggen dat hij altijd den volgenden dag die *boreh*-zalf weder deed wegwasschen, waarop ik den rezident, toen deze mij dat meedeelde, weder deed begrijpen, dat die reiniging nog erger was dan de voorafgaande zalving, omdat het door de poriën van den poreuzen steen opgenomen water de verweering bevordert.

De handeling werd toen verboden en gedrukte hollandsche en javaansche waarschuwingen in de kapel opgehangen. Later werd die ook door middel van bamboe schuttingen afgesloten. En dat alles hielp wel tegen offerende Javanen, aan wie 't vergund werd dâar bloemen-offers neer te leggen en wierook te branden, maar *niet* om 't beeld zelf te besmeren. Doch tegen den europeeschen offeraar hielp het *niet*.

Nu onlangs (6 November 11.) beklagde de opzichter HOLOCH zich bij mij, dat de heer NN. voortging te doen wat verboden was en wat hij, HOLOCH, hem op last van den rezident bleef verbieden; doch dat de heer NN. steeds antwoordde dat hij 't niet laten zou, ook al kwam een raad van Indië er bij, en dat HOLOCH dat gerust kon rapporteeren, want dat het hèm, NN., juist te doen was om een Regeerings-beslissing uit te lokken over de geldigheid van dat verbod!

Ik heb dat toen den Rezident medegedeeld, en deze heeft den opzichter op nieuw gelast den heer NN. dat werk te beletten, maar de wet schijnt tot nu toe geen strafbepalingen tegen zulk vandalisme te kennen.

Wat moet de opzichter, die met de *bewaking* der bouwvallen belast is, in dit geval doen? Geweld gebruiken en gevaar loopen daarvoor gestraft te worden? Of zijn plicht verzaken en er in berusten dat een Europeaan den Javanen en Chineezzen en andere vreemde oosterlingen zulk een slecht voorbeeld geeft?

En kàn en måg de Regeering dulden, dat één der schoonste en zeldzaamste Hindoe-beelden van Midden-Java op die wijze mishandeld en op den duur verdorven wordt, en de dader straf-feloos zijn opzet blijft uitoefenen?

II. Herhaalde bezoeken aan de *tjandi Boraboedoer*, ook weder gedurende de vele regens van dezen westmoeson, hebben mij op nieuw overtuigd van 't ontzaglijke nadeel dat de bouwval vooral van den regen te lijden heeft. Massa's water dringen tusschen alle meer een en meer uiteenwijkende steenen en door de door toenemende verweering verwijde voegen in den bouwval, en door den bouwval heen in de aarde en 't zand van den heuvel door en vloeien, met dat zand en die aarde gemengd, op alle terrassen, 't meest op de lagere, uit de rijk behouwen wanden, vooral de achterwanden, weer naar buiten, waardoor niet slechts de vóor- en achter- en zijvlakten van alle steenen verweerd en weggevreten worden, maar ook de beeldwerken zelf meer en meer vernield worden en verloren gaan.

Er zijn er die, hetzij door de mindere vastheid van den steen hetzij door meerdere blootstelling aan de verderfelijke inwerking van 't afvloeiende, soms afstroomende water, al zooveel geleden

hebben, dat menig beeld zoo erg geschonden is, dat men niet meer zien kan of 't een man of een vrouw heeft voorgesteld, als waren 't beelden van was, die langzaam vervloeien en wegsmelten.

't Is onbetwifelbaar zeker dat dit vernietigingsproces onophoudelijk voortgaat de beeldwerken te verderven en vooral de groote midden-*dagob* en de hoogere terrassen te ondermijnen en meer en meer te doen wegzakken.

Zichtbaar zelfs voor wie, als ik, den bouwval sedert zooveel jaren (meer dan een kwarteeuw) kent, en gedurig, soms meermaalen in een maand, soms met grootere tusschenpoozen, maar telkens met onverzwakte belangstelling, bezoekt.

Dat euvel *moet* worden tegengegaan.

Al zal de bouwval 't *onzen* tijd nog wel uithouden — wij moeten hem ook voor anderen bewaren, die na ons komen, en 't recht niet mogen verkrijgen *ons*, beschaafde en wetenschappelijk ontwikkelde Nederlanders, te verwijten en dat *wij* den *Bârâboe-doer* verwaarloosd hebben en door zorgeloosheid doen ondergaan.

Maar wát moet — wat kàn dan gedaan worden, om verderen achteruitgang te voorkomen?

Alle voegen vullen met cement en alle muren door nieuwe bouwwerken steunen? De indrukwekkend schoone bouwval zou daardoor machtig ontsierd worden en vele beeldwerken onder de nieuwe bedekking voor onze waarneming verloren gaan. En elke verdere inzakking, elke aardbeving en de voortdurende tropische regenval zouden ook die cementvulsels loswerken en verbreken en 't oude verweeringsproces door 't opnieuw binnendringende water weder doen aanvangen.

Den ganschen bouwval steen voor steen afbreken en weder opbouwen? Alle bouwsteen en zijn afgesleten en in omvang verminderd, maar ongelijkmatig; de eene meer de andere minder. De nu overhangende muren zouden weer in 't lood gebracht, maar de open voegen niet meer gesloten worden en de verwoestende regenstroomen opnieuw opnemen en . . . er zou niets werkelijks tegen den voortgang van 't euvel gewonnen zijn. Elke regendrop en elke verhittende en den steen telkens onmerkbaar, maar toch zeker, uitzettende zonnestraal moet geweerd worden, als men waarlijk behouden wil wat nu nog bestaat.

Ik weet het en kan 't getuigen, hoe de beeldwerken van de

Parambanan-bouwvallen door verweering geleden hebben en achteruitgegaan zijn, sedert ik die in 1889 uit het hen bedekken-de puin aan den dag deed brengen. En men kan zich daarvan gemakkelijk overtuigen door die beeldwerken zelf met de toen opgenomen en in mijn werk ⁽¹⁾ uitgegeven lichtbeelden te vergelijken.

Wil men dat euvel werkelijk voor 't vervolg op afdoende wijze tegengaan, dan is er maar één middel: *overdekking*.

Ik erken, met den Goeverneur-Generaal ROOZEBOOM, dat het jammer zou zijn 't mooie gezicht op den bouwval gedeeltelijk weg te nemen; maar nog veel erger dunkt mij toch 't voortdurend toenemende verval, dat eindelijk, maar onbetwifelbaar zeker, op den geheelen ondergang zal uitloopen, te laten voortwoekeren. Zoo als de architect VAN DE KAMER die overdekking reeds ontworpen en in teekening gebracht had zou 't mooie gezicht niet geheel en 't uitzicht van boven nog minder verloren gaan en de *Bôrâboedoer* met onzen goeden naam als beschaafde Nederlanders ook voor ons nageslacht behouden worden.

Natuurlijk geldt het betoog voor overdekking, als eenig afdoend verweermiddel tegen regen en zonnehitte, ook voor andere bouwvallen. *Behouden of verwaarloozen* — en dat is ten ondergang doemen. *Tertium non datur*.

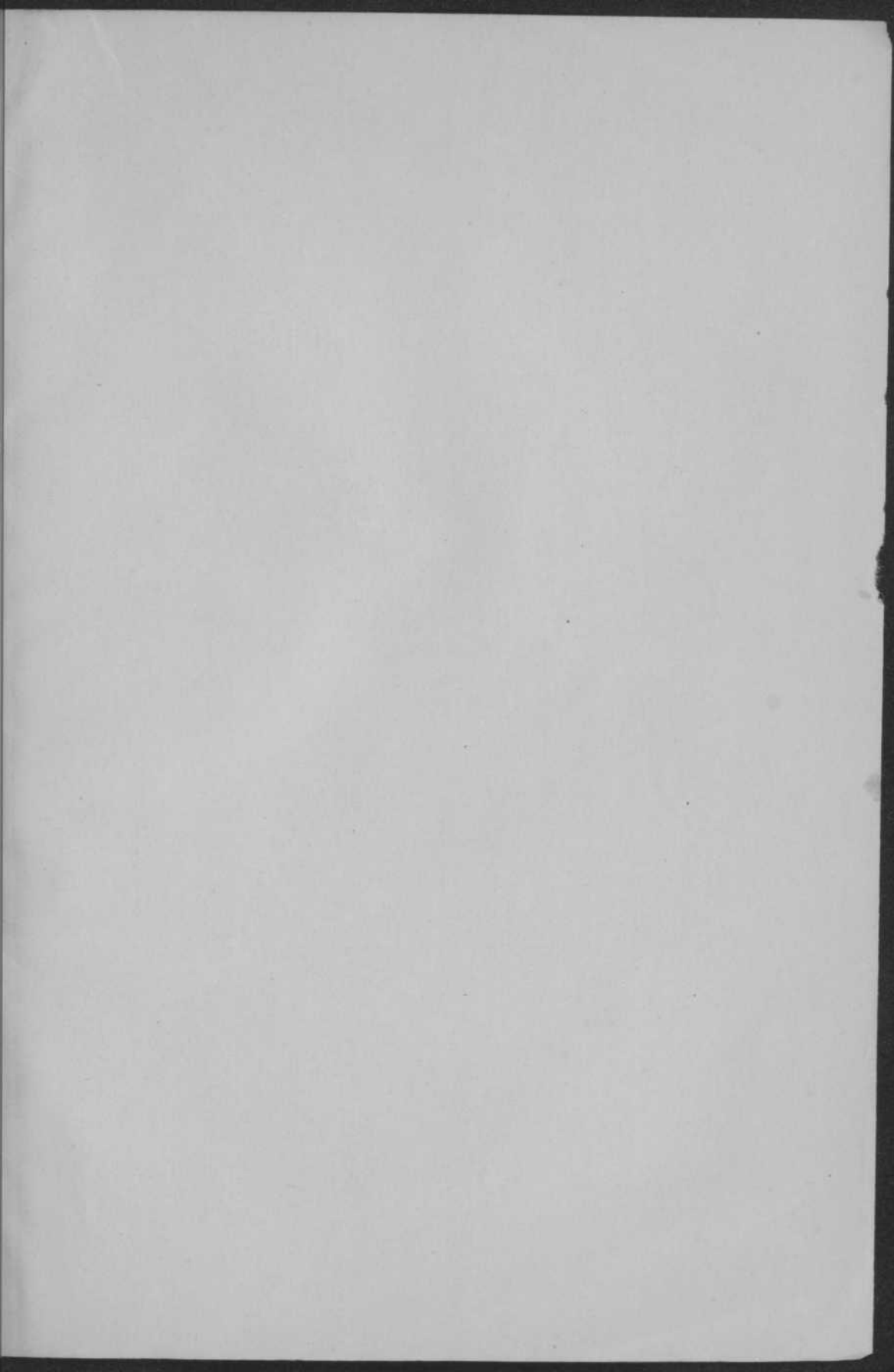
⁽¹⁾ »Tjandi Parambanan na de ontgraving.»

EEN SLOTWOORD.

Na de eerste kwartaal-aflevering van 't *derde* deel (jaargang 1903) van 't „*Bulletin*” en de „*Inventaire descriptif des Monuments de Cambodge*” met den keurigen „*Atlas archeologique de l' Indo-Chine*”, beide van den bataillonschef E. LUNET DE LAJONQUIÈRE, ontving ik nog geen nieuwe uitgaven van de *Ecole française d' Extrême Orient*. Met den nog niet verschenen „*Inventaire descriptif des Monuments de Champa*” zullen de laatstgenoemde werken en de volgende *Bulletin's* mij misschien aanleiding tot nieuwe aantekeningen geven.

J. 22 Dec. 1903.

G.

INHOUD.

Den lezer heil!	bl.	1.
I. De zesde Boeddha van den Bârâboedoer	"	3.
II. De tjandi's te Parambanan	"	8.
III. De nissen binnen in de tjandi Měndoet	"	12.
IV. Het Garoeḍa-Nāga-ornement.	"	22.
V. De tempelwachters.	"	28.
VI. Altaarvormige voetstukken	"	29.
VII. Boeddhisme of Brahmanisme?	"	31.
VIII. Afbeeldingen van dieren	"	33.
IX. De lingga	"	34.
X. Het behoud van onze javaansche Hindoe- bouwvallen	"	36.
XI. Een slotwoord	"	41.
XII. Inhoud	"	42.

